

Orman Ürünleri Endüstrisi Sektöründe Devlet Yardımları ve Destekleri Üzerine Bir İnceleme

Prof. Dr. Selman KARAYILMAZLAR

Bartın Üniversitesi, Orman Fakültesi, Orman Endüstri Mühendisliği Bölümü
selman@bartin.edu.tr

Arş. Gör. Rifat KURT

Bartın Üniversitesi, Orman Fakültesi, Orman Endüstri Mühendisliği Bölümü
rkurt@bartin.edu.tr

Yrd. Doç. Dr. Yıldız ÇABUK

Bartın Üniversitesi, Orman Fakültesi, Orman Endüstri Mühendisliği Bölümü
ycabuk@bartin.edu.tr

Özet: Küresel ekonomide ülkeler, dış ticarete rekabet gücünü arttırmak, pazar payını genişletmek vb. ekonomik çıkarları için ulusal ve uluslararası piyasada birtakım konjonktürel tedbirler alırlar. Bu tedbirlerin en önemlilerinden birisi de devlet teşvik ve yardımlarıdır. Devlet yardımları, gelişmekte olan ülkelerde gerek iç piyasanın büyütülmesi gerekse dış piyasalarla rekabet edebilmesi yönünden önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada Türkiye’de 2012 yılındaki teşvik sistemiyle uygulanmaya başlanan devlet yardımları incelenmiş ve orman ürünleri endüstrisinde faaliyet göstermek isteyen veya bu sektörde aktif olarak faaliyet gösteren işletmelerin devlet yardım ve teşviklerinden hangi ölçüde ve ne miktarda yararlanabileceği araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orman Endüstrisi, Devlet Teşvikleri

A Study On State Aid And Support In Forest Products Industry Sector

Abstract: Countries in the global economy, take countercyclical measures for economic interests such as enhancing competitiveness in foreign trade, expand market share at the national and international markets. The most important one of these measures is state incentives and aids. State aid has an important place both enlarging the internal markets and compete to the external markets in developing countries. In this study investigated the state aid which has been implemented the incentive system in 2012 and has been investigated to what extent and in what quantity to benefit from this assistance of the businesses in the forest products industry.

Keywords: Forest Industry, Government Incentives

Giriş

Devlet yardımları, devletin kaynakları ile belli bir işletmeyi veya üretimi, üretim yöntemini, üretim ya da faaliyet konusunu etkilemek, üreticileri teşvik ve himaye etmek, rekabet gücünün artmasına katkıda bulunmak, kuruluş yerini etkilemek suretiyle belirli bir bölgenin gelişmesini sağlamak gibi amaçlarla, denk bir karşılık beklemeden her ne şekilde olursa olsun yapılan yardımlardır. Esasında teşvikler kamu kaynaklarının, ülkenin gelişmesi bakımından daha yararlı olarak görülen sektörlerle yönlendirilmesidir. Ülkelerin verdiği teşviklerle neleri amaçladığına bağlı olmakla birlikte, sonuçta ülkenin refah seviyesinin artırılması hedeflenmektedir (Leblebici, 2002).

Devletleri teşvik uygulamalarına iten, öncelikle mevcut sanayilerini güçlü sanayi ülkelerinin rekabetinden korumaktır. Diğer faktörler ise, ülkede para ve sermaye piyasalarının gelişmemiş olması, yüksek teknoloji ürünlerinin üretiminin yapılamaması, ihracat imkânlarının yetersiz oluşu, yatırımcıların eğitim ve deneyim bakımından yetersiz olmaları, işsizlik, yatırım ve üretim olanaklarının kısıtlı olması ve gelişmişlik bakımından farklılığın bulunmasıdır (Yaralı, 2004).

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde sanayinin yeterince gelişmemiş olması, yatırımların ve yatırım mallarının yetersiz olması nedeniyle dışa bağımlılığın fazla olması, teknolojik gerilik, dış ödemeler açığı ve tasarruf yetersizliği gibi sorunlar ekonomik ve sosyal kalkınmanın gerçekleşmesini engelleyen unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır. Küreselleşme sürecinin etkileri ile Teşvik Politikaları, ülkelerin ekonomik ve sosyal kalkınmalarını gerçekleştirebilmelerinde, küresel rekabet ortamında rekabet güçlerini artırarak dünya olanaklarından daha fazla yararlanabilmelerinde ve dolayısıyla refah düzeylerini artırılabilmelerinde, ekonomi politikalarını önemli araçlarından biri durumuna gelmiştir (Aydoğuş, 2000).

1980 yılına kadar ithal ikamesine dayalı kalkınma politikalarına göre belirlenen teşvik tedbirleri, 1980 yılından sonra ihracata dayalı politikalar benimsendiğinden teşvik için daha çok kaynak ayrılmış ve ayrılan kaynaklar ağırlıklı olarak bu yönde kullanılmıştır. Bu dönemde ihracatta vergi iadesi, teşvik primi gibi direkt olarak ihracat performansına bağlı nakit destekler kullanılmıştır. Yine bu dönemde yatırımlar için önemli bir nakit desteği olan kaynak kullanımı destekleme primi verilmeye başlanılmıştır. Ancak yapılmayan yatırımlar ve yatırım tutarlarının aşırı miktarda gösterildiği yatırımlar için usulsüz prim ödemeleri ile karşılaşıldığından, prim sisteminden vazgeçilmiştir. Daha sonra kaynak kullanımı destekleme kredisi uygulamaya konulmuştur. 1990'lı yıllarda Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği Anlaşması çerçevesinde teşvik sisteminin Avrupa Birliği ile uyumlaştırılması zorunluluğu ve teşvik edilecek yatırımların uzun dönemde uluslararası pazarlarda rekabet edebilecek yapıda olmaları

dikkate alınarak nakit krediler önemli ölçüde kaldırılmış ve bölgesel teşvikler ve vergisel teşvikler verilmeye başlanılmıştır (Leblebici, 2002).

2000'li yıllara kadar yürütülen teşvik uygulamalarında teşviklerin kamusal maliyeti, yararlanacak alan ve kesimin belirlenmesi ve ekonomi içi ve dışı getirilerinin analizinin yapılamaması teşvik uygulamalarının başarısızlığına yol açmıştır. Dolayısıyla 2000'li yıllardan sonra uygulanan teşvik sistemlerinde küresel ekonomik durum analiz edilerek uzun vadede yüksek getirisi olan üretim alanlarının yaygınlaştırılması amacıyla teşvik uygulamalarında iyileştirme ve düzenlemeler yapılmıştır. Bölge bazlı sosyoekonomik tespitler yapılarak öncelik arz eden sektörler belirlenmiş ve bu tür yatırımlar bölge kalkınma düzeyine göre teşviklerden öncelikli pay alma konumuna getirilmiştir. 2009 yılında hazırlanan teşvik sistemi ülkeyi 4 yatırım bölgesine ayırarak teşvike konu olan yatırım alanları yelpazesini genişletmiş ve ihracat, ithalat, rekabet edebilirlik ve istihdam gibi bağlantılı makroekonomik göstergelerin geliştirilmesine de öncelik vermiştir. Açıklanan son teşvik sistemi ise daha çok il bazında yatırım fırsatlarını belirleyerek bölgeler arası farkın azaltılmasını amaçlamıştır. Bu teşvik sisteminin en önemli özelliklerinden biri de ülke içine yatırımları çekme gayesiyle belirli bölgeleri yatırım için avantajlı hale getirme uygulamalarını taşıyor olmasıdır (Akdeve ve Karagöl, 2013).

1. Türkiye'de Devlet Yardımları

Türkiye'de Devlet yardımları çok çeşitli araçlar kullanılarak yapılabilmektedir. Şirketlere yapılan doğrudan nakit yardımlar, emek ve sermaye faktörlerinin kullanımına yönelik yardımlar, vergi imtiyazları, sübvansiyonlu krediler, garantili borçlar, devletin bazı şirketlere ortak olması, tercihli devlet satın almaları ile ucuz kredi temini veya kredi ertelenmesi şeklinde sağlanan yardımlar uluslararası karşılaştırmalarda devlet yardımları kapsamına giren başlıca araçlar olarak kabul edilmektedir (Karluk, 1996).

Devlet yardımları verilmesinin temel sebebi, ulusal sanayi işletmelerini artan rekabete karşı korumak ve onları devlet destekleriyle uluslararası platformda rekabet edebilir hale getirmektir. Devlet, yüklendiği ekonomik ve sosyal sorumluluklarını yerine getirirken devlet yardımlarını bir araç olarak kullanır. Devlet yardımları ile üstlenilen sorumluluklar, bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi, teknolojik gelişmelerin ve araştırma geliştirme (AR-GE) çalışmalarının desteklenmesi ve bu yollarla da kaynakların etkin kullanımını sağlayarak, fiyat ve kalitede uluslararası standartları yakalamaya çalışmaktır. Bunların yanında ülke içinde devlet yardımları yoluyla elde edilen bu avantajlar sayesinde yerli işletmeler, yurt dışında rekabet edebilecek güce ulaşırlar. Ayrıca verimlilik artışı, sorunlu sektörlerin desteklenmesi, istihdam imkânlarının yaratılması da devlet yardımları ile hedeflenen ve devlet müdahalesinin olumlu

yönlerini ortaya koyan unsurlardır. Devlet yardımlarının nihai hedefi işletmeleri yatırım yapmaya, yaptıkları yatırımları geliştirmeye teşvik etmek ve bu suretle etkin rekabeti sağlayarak piyasalarda meydana gelen bozuklukları gidermektir (Piker, 2011).

Özellikle ülkemizde faaliyet gösteren firmaların büyük bir kısmını KOBİ'lerin (Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler) oluşturduğu dikkate alındığında, firmaların özkaynaklarındaki yetersizlikten dolayı dış kaynaklara bağımlı yapısı ve bankacılık kesiminin sahip olduğu yapısal sorunlardan dolayı reel kesime fon aktarmada güçlükler yaşaması, üretim ve ihracatı doğrudan olumsuz yönde etkilemektedir. Ülkemizde ticari banka kredi faizlerinin yüksekliği ihracatçılarımız için maliyeti artırıcı bir unsur olarak uluslararası pazarlarda bir dezavantaj teşkil etmekte, bu durum ise, piyasa koşullarına göre daha uygun olan Eximbank kredilerinin ihracatın finansmanındaki önemini daha da arttırmaktadır. Bu itibarla, ülkemizde makro ekonomik istikrarın temini ve mali kesimde yapısal reformların tamamlanması, reel sektörümüz için, diğer bir ifadeyle, sürdürülebilir bir ihracat artışı için büyük önem arz etmektedir (DPT, 2004).

Devlet yardımları ekonomik amaçlarla olabileceği gibi ülkelerin, milli güvenlik, kendi kendine yeterli olma, dışa olan bağımlılıklarını azaltmak istemeleri, ithalatı daha ucuza mal olabilecek bazı malları ülke içerisinde üretmeyi tercih etmeleri gibi ekonomik olmayan amaçlarla da olabilmektedir (Aydoğuş, 2000). Türkiye'de yapılan devlet yardımları 4 grupta toplanabilir. Bunlar;

1. Yatırımlara Yönelik Devlet Yardımları
2. KOBİ'lere Yönelik Devlet Yardımları
 - A. KOSGEB tarafından uygulanan devlet yardımları
 - Genel destek programı
 - Araştırma Geliştirme (AR-GE), inovasyon ve endüstriyel uygulama destek programı
 - Girişimcilik destek programı
 - Gelişen işletmeler piyasası KOBİ destek programı
 - Kobi proje destek programı
 - Tematik proje destek programı
 - İşbirliği güçbirliği destek programı
 - Kredi faiz desteği
 - B. Türkiye Halk Bankasınca Kullanılan KOBİ sanayi kredileri

C. Avrupa yatırım bankası kaynaklı KOBİ kredileri

3. Araştırma Geliştirme (AR-GE) Yardımları
 - Hazine müsteşarlığınca uygulanan devlet yardımları
 - DTM tarafından TTGV eliyle uygulanan devlet yardımları
 - DTM tarafından TÜBİTAK eliyle uygulanan devlet yardımları
 - Maliye bakanlığı tarafından uygulanan devlet yardımları
4. İhracata Yönelik Devlet Yardımları
 - Yurtdışı ofis-mağaza açma desteği (DTM)
 - Eğitim yardımı (DTM)
 - İstihdam yardımı (DTM)
 - Pazar araştırması desteği (DTM)
 - Çevre maliyetlerinin desteklenmesi (DTM)
 - Yurtdışı pazar araştırma desteği (KOSGEB)
 - İhracata yönlendirme desteği (KOSGEB)
 - Türk ürünlerinin markalaşması ve Türk malı imajının yerleştirilmesi desteği (DTM)
 - Marka oluşturma ve tanıtım desteği (KOSGEB)
 - İhracat amaçlı yurtdışı iş gezisi (İYİG) programı katılım desteği (KOSGEB)
 - Yurtdışı fuar desteği (DTM)
 - Milli katılım düzeyindeki yurtdışı fuarlara katılım desteği (DTM)
 - Milli katılım dışındaki yurtdışı fuarlara katılım desteği (KOSGEB)
 - Yurtdışı daimi sergi (Show-Room) katılım desteği (KOSGEB)
 - Yurtiçi fuar desteği (DTM)
 - Yurtiçi uluslararası sanayi ihtisas fuarlarına katılım desteği (KOSGEB)
 - Tarımsal ürünlerde ihracat iadesi (DTM) (DPT, 2004).

1.1 Yeni Teşvik Sistemi

Ekonomik kalkınma ve sosyal gelişme sürecinde kentleşme ve büyüme açısından bölgesel farklılıkların ön plana çıkması teşvik sisteminin daha da bölgeselleştirilmesi gereğini ortaya koymuştur. 15.06.2012 tarih ve 2012/3305 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe giren ve her yıl küçük değişikliklerle güncellenen yeni teşvik sistemi 4 farklı uygulamadan oluşmaktadır (URL-1, 2012) :

- 1- Genel Teşvik Uygulamaları
- 2- Bölgesel Teşvik Uygulamaları
- 3- Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki
- 4- Stratejik Yatırımların Teşviki

Bu uygulamalar kapsamında sağlanacak bölgesel destek unsurları Tablo 1'de gösterilmiştir. Ancak bölgesel bazda uygulanan vergi indirim oranları 2016 yılına kadar geçerli olup 2017 yılından sonra başlanacak yatırımlarda OSB dışı yatırıma katkı oranı I. II. III. ve IV. bölgelerde %5, V. bölgede %10 ve VI. bölgede ise %15 daha düşük olacaktır.

Tablo 1: Bölgesel teşvik uygulamalarında sağlanan destek unsurları (Bozoğlu ve Güneş, 2014; URL-2, 2016).

Destek Unsurları			BÖLGELER					
			I	II	III	IV	V	VI
KDV İstisnası			VAR	VAR	VAR	VAR	VAR	VAR
Gümrük Vergisi Muafiyeti			VAR	VAR	VAR	VAR	VAR	VAR
Vergi Muafiyeti (%)	Yatırıma Katkı Oranı (%)	OSB Dışı	15	20	25	30	40	50
		OSB İçi	20	25	30	40	50	55
	Vergi indirim oranları		50	55	60	70	80	90
	2015-2016 yatırım Dönemi		50	55	60	65	70	80
Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği	Destek Süresi	OSB Dışı	2 yıl	3 yıl	5 yıl	6 yıl	7 yıl	10 yıl
		OSB İçi	3 yıl	5 yıl	6 yıl	7 yıl	10 yıl	12 yıl
Yatırım Yeri Tahsisi			VAR	VAR	VAR	VAR	VAR	VAR
Faiz Desteği	İç Kredi				3 Puan	4 Puan	5 Puan	7 Puan
	Döviz / Dövizle Endeksli Kredi		YOK	YOK	1 Puan	1 Puan	2 Puan	2 Puan
Sigorta Primi Desteği			YOK	YOK	YOK	YOK	YOK	10 yıl
Gelir Vergisi Stopajı Desteği			YOK	YOK	YOK	YOK	YOK	10 yıl

Yeni teşvik sistemi ile "Bölgesel Teşvik Sistemi" yerine "İl Bazlı Bölgesel Teşvik Sistemi" ne geçilmiştir. İller sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre 6 bölgeye ayrılmıştır. İllerin bölgesel dağılımdaki yerleri sabit olmayıp, TÜİK'in periyodik çalışmaları neticesinde elde edilecek olan veriler çerçevesinde gözden geçirilerek yeniden düzenlenebilecektir (URL-3, 2015). 2016 yılı itibarıyla yeni teşvik sisteminde bölgesel dağılımlar Tablo 2 verilmiştir.

Tablo 2: Yatırım Teşvik Uygulamalarında Bölgeler (URL-3, 2015)

1. Bölge	2. Bölge	3. Bölge	4. Bölge	5. Bölge	6. Bölge
Ankara	Adana	Balıkesir	Afyon-karahisar	Adıyaman	Ağrı
Antalya	Aydın	Bilecik	Amasya	Aksaray	Ardahan
Bursa	Bolu	Burdur	Artvin	Bayburt	Batman
Eskişehir	Çanakkale*	Gaziantep	Bartın	Çankırı	Bingöl
İstanbul	Denizli	Karabük	Çorum	Erzurum	Bitlis
İzmir	Edirne	Karaman	Düzce	Giresun	Diyarbakır
Kocaeli	Isparta	Manisa	Elazığ	Gümüşhane	Hakkari
Muğla	Kayseri	Mersin	Erzincan	Kahraman-maraş	Iğdır
	Kırklareli	Samsun	Hatay	Kilis	Kars
	Konya	Trabzon	Kastamonu	Niğde	Mardin
	Sakarya	Uşak	Kırıkkale	Ordu	Muş
	Tekirdağ	Zonguldak	Kırşehir	Osmaniye	Siirt
	Yalova		Kütahya	Sinop	Şanlıurfa
			Malatya	Tokat	Şırnak
			Nevşehir	Tunceli	Van
			Rize	Yozgat	Bozcaada ve Gökçeada
			Sivas		

*Bozcaada ve Gökçeada İlçeleri Hariç

2. Orman Ürünleri Endüstrisinde Devlet Yardımları

2012 yılında yayınlanan yeni teşvik paketlerini incelendiğinde orman ürünleri endüstrisiyle ilgili olarak 3 alan görülmektedir. Bu alanlar;

- 1- Ağaç ve Mantar Ürünleri İmalatı (Mobilya Hariç)
- 2- Kağıt ve Kağıt Ürünleri İmalatı
- 3- Mobilya İmalatı

2.1.1 Yatırımlarda Devlet Yardımları

2009 yılındaki teşvik sisteminde 4 bölgeden oluşan teşvik paketi 2012 yılında 6 bölgeye çıkarılmıştır. Tablo 3'de 2012 yılında yayınlanan teşvik sistemine göre bölgesel desteklerden yararlanabilecek orman endüstri sektörlerinin bölgeler itibariyle asgari yatırım tutarları görülmektedir. Tablolarda görülen asgari yatırım tutarları 2016 yılı itibariyle her bölgede yer alan iller için (I. bölgede İstanbul hariç) aynı olup, bu bölgelerde yatırım yapacak olan yatırımcılara Tablo 1'de gösterilen KDV istisnası, gümrük vergisi muafiyeti, vergi indirimi, sigorta prim ve faiz desteği, yatırım yeri tahsisi, gelir vergisi stopajı, sigorta primi gibi desteklerden faydalanabileceklerdir.

Tablo 3'e genel olarak bakıldığında ağaç ve mantar ürünleri imalatı için en yüksek asgari yatırım tutarının 4 milyon TL ile I. Bölgede yer alan iller için

belirlendiği görülmektedir. Bölgelerin gelişmişlik düzeyine göre değişen asgari yatırım tutarları, en düşük VI. Bölgede 500 bin TL olarak belirlenmiştir. Kağıt ve kağıt ürünleri imalatına bakıldığında ise ilk beş bölge için bu tutarın 10 milyon TL olarak, VI. Bölge için ise 500 bin TL olarak belirlendiği görülmektedir. Aynı şekilde mobilya imalatı için ise I. Bölgede 4 milyon TL olan asgari yatırım tutarı, II. ve III. bölgede 2 milyon TL, IV. ve V. bölgelerde 1 milyon TL ve VI bölgede ise 500 bin TL olarak belirlenmiştir.

Yeni teşvik sistemi ile VI. Bölgede yer alan iller için asgari yatırım tutarlarının diğer bölgelere oranla daha düşük miktarlarla teşvik edildiği görülmektedir. Bu şekilde yatırımcıların, doğu ve güneydoğuda yer alan illere daha düşük miktarlarda yatırımlarla bile bu teşvik avantajlarından yararlanabilmesi sağlanmıştır.

Tablo 3: Orman ürünleri endüstrisi alanında yapılacak bölgesel teşviklerden yararlanabilecek sektörlerin bölgeler itibariyle asgari yatırım tutarları (URL- 2, 2016)

Bölgesel Teşviklerden Yararlanacak Sektörler	I.BÖLGE	II.BÖLGE	III.BÖLGE	IV.BÖLGE	V.BÖLGE	VI.BÖLGE
Ağaç ve Mantar Ürünleri İmalatı (Mobilya Hariç)	4 Milyon TL	3 Milyon TL	2 Milyon TL	1 Milyon TL	1 Milyon TL	500 Bin TL
Kağıt ve Kağıt Ürünleri İmalatı	10 Milyon TL	10 Milyon TL	10 Milyon TL	10 Milyon TL	10 Milyon TL	500 Bin TL
Mobilya İmalatı (sadece metal ve plastik hariç)	4 Milyon TL	2 Milyon TL*	-	-	-	500 Bin TL
Mobilya İmalatı (sadece plastik hariç)	-	-	2 Milyon TL	1 Milyon TL	1 Milyon TL	500 Bin TL

*Konya ilinde sadece plastik imalatı hariç

2.2 KOBİ'lere Yönelik Devlet Yardımları

Ülkelerarası sınırların ortadan kalkması ve rekabetin aşırı artması işletmeleri kendi markalarını oluşturmaya yöneltmektedir. Rekabette başarılı olabilmek için ülkemiz KOBİ'leri mutlaka pazar araştırması yapmak zorunda ve bunun paralelinde de değişen teknolojiyi işletmelerine adapte etmek durumundadırlar. Küçük ve esnek bir yapıya sahip olmaları KOBİ'lere yeni teknolojiyi uygulamada bir avantaj sağlamaktadır. Bu durumda devletin KOBİ'lere yönelik olarak yeni fonlar ve teşvikler geliştirmesi kaçınılmaz bir zorunluluktur (Aras ve Müslümov, 2002).

Türkiye'de KOBİ'ler tüm işletmelerin % 99,8'ini oluşturmakta, istihdamın % 76,7'sini, toplam yatırımların % 38'ini, yaratılan katma değerini % 26,5'ini, ihracatın % 10'unu karşılamaktadır (DPT 2004). Tablo 4'de Orman Ürünleri Sanayi faaliyet gösteren KOBİ'lerin 2008 yılı içerisindeki sayısal dağılımı görülmektedir.

Tablo 4: Orman Ürünleri Sanayi KOBİ'lerinin 2008 Yılı Sayısal Dağılımı (TÜİK, 2011)

FAALİYET TANIMI	Mikro (1-9 çalışan)	Küçük (10-49 çalışan)	Orta (50-249 çalışan)	Toplam KOBİ
Ağaç ve ağaç mantarı ürünleri imalatı (mobilya hariç)	39,924	154	37	40,115
Kağıt hamuru, kağıt ve kağıt ürünleri imalatı	2,229	341	71	2,641
Mobilya imalatı; başka yerde sınıflandırılmamış diğer imalatlar	55,344	1,746	232	57,322

Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi (KOSGEB) tarafından verilen yatırım destekleri Tablo 5'te görülmektedir.

Tablo 5: KOSGEB tarafından verilen yatırım destekleri (URL-4, 2015)

GENEL DESTEK PROGRAMI	AR-GE, İNOVASYON VE ENDÜSTRİYEL UYGULAMA DESTEK PROGRAMI
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Yurt Dışı İş Gezisi Desteği ✓ Yurt İçi Fuar Desteği ✓ Tanıtım Desteği ✓ Eşleştirme Desteği ✓ Bağımsız Denetim Desteği ✓ Nitelikli Eleman İstihdam Desteği ✓ Danışmanlık Desteği ✓ Eğitim Desteği ✓ Enerji Verimliliği Desteği ✓ Tasarım Desteği ✓ Sınai Mülkiyet Hakları Desteği ✓ Belgelendirme Desteği ✓ Test, Analiz ve Kalibrasyon Desteği 	<p>Ar-Ge ve İnovasyon Programı</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Kira Desteği ✓ Makine-Teçhizat, Donanım, Hammadde, Yazılım ve Hizmet Alımı Giderleri Desteği ✓ Personel Gideri Desteği ✓ Başlangıç Sermayesi Desteği ✓ Proje Geliştirme Desteği <p>Endüstriyel Uygulama Programı</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Kira Desteği ✓ Personel Gideri Desteği ✓ Makine-Teçhizat, Donanım, Sarf Malzemesi, Yazılım ve Tasarım Giderleri Desteği
GİRİŞİMCİLİK DESTEK PROGRAMI	GELİŞEN İŞLETMELER PİYASASI KOBİ DESTEK PROGRAMI

<ul style="list-style-type: none">✓ İşletme Kuruluş Desteği✓ Kuruluş Dönemi Makine, Teçhizat, Ofis Donanım ve Yazılım Desteği✓ İşletme Giderleri Desteği✓ Sabit Yatırım Desteği✓ İŞGEM Kuruluş Desteği✓ İŞGEM İşletme Desteği	<ul style="list-style-type: none">✓ Piyasa danışmanı danışmanlık hizmet bedeli (azami 2 yıl)✓ Bağımsız denetim hizmeti bedeli✓ SPK kurul kaydına alma ücreti✓ İMKB Gelişen İşletmeler Piyasası Listesine kabul ücreti✓ Merkezi Kayıt Kuruluşu masrafı✓ Aracı kuruluşa ödenecek aracılık komisyonu
KOBİ PROJE DESTEK PROGRAMI	TEMATİK PROJE DESTEK PROGRAMI
İŞBİRLİĞİ GÜÇBİRLİĞİ DESTEK PROGRAMI	KREDİ FAİZ DESTEĞİ

Ayrıca KOSGEB 2015 yılında (25. yılında) bu teşviklerin limitlerini yeniden güncellemiş ve bu desteklere ek olarak işletmelerin ihtiyaç duydukları konularda uzmanlardan yardım alabilmek için “gönüllü uzman desteği” ve son mali yıl içinde ihracat yapmamış işletmelere uluslararası ticarete “lojistik desteği” adı altında iki yeni destek daha eklenmiştir. KOSGEB mobilya imalatı, ağaç ve ağaç ürünleri imalatı (yongalevha, liflevha, kereste, kaplama vb.) ile kağıt hamuru, kağıt ve kağıt ürünleri imalatı yapan orman endüstri işletmelerinin de bu desteklerden yararlanabileceğini belirtmektedir (URL-5, 2015). Yatırımları Teşvik Fonu ve KOSGEB bütçesi aracılığıyla finanse edilen bu desteklerin bir kısmı geri ödemesiz hibe şeklinde, diğer bir kısmı ise uygun koşullarla sağlanan krediler şeklindedirler.

Bunlara ek olarak Türk Eximbank, Halkbank, Vakıfbank ve Dış Ticaret Müsteşarlığı KOBİ'lere yönelik düzenlemiş oldukları ihracat kredileri ile onları ihracat yapmaya özendirilmektedirler (Çolakoğlu, 2002). İhracatçı Birlikleri ve KOSGEB marka oluşturma ve tanıtım desteği sağlayarak KOBİ'lerin yurt dışındaki pazarlarda ürünlerini tanıtmalarına destek vermektedir. Böylelikle işletmeler ürünlerini yabancı pazarlarda rahatlıkla tanıtmaya imkân bulmaktadır (İSO, 2003).

KOBİ'lerin makine ve teçhizat harcamaları ile hammadde ve işletme malzemesi alımlarının desteklenmesi amacıyla KOBİ teşvik belgesi düzenlenmektedir. Kalkınmada Öncelikli, Normal ve Gelişmiş Yörelere ile Organize Sanayi Bölgeleri ve Küçük Sanayi Sitelerinde yapılacak; orman ürünleri, kâğıt, ambalaj sanayilerine Ar-Ge, Teknopark, Çevre Öncelikli Teknoloji, Bölgesel Gelişmeye Yönelik yatırımların desteklenmesi amacıyla devlet tarafından fondan kredi tahsisi yapılmaktadır. Fon kaynaklarından kredilendirilen yatırımların makine, teçhizat ve yazılım giderleri ile teknopark ve çevre koruma yatırımlarında bina-inşaat giderleri dikkate alınmaktadır. Bu kapsamda yatırım harcamalarının en çok % 50'si fon kaynaklarından kredilendirilebilecektir (Bilgiç, 2002).

2.3 Araştırma Geliştirme (AR-GE) Yardımları

AR-GE yardımlarına yönelik kanun tasarısı ile ülke ekonomisinin uluslararası düzeyde rekabet edebilir bir yapıya kavuşturulması için teknolojik bilgi üretilmesini, üründe ve üretim süreçlerinde yenilik yapılmasını, ürün kalitesi ve standardının yükseltilmesini, verimliliğin artırılmasını, üretim maliyetlerinin düşürülmesini, teknolojik bilginin ticarileştirilmesini, rekabet öncesi işbirliklerinin geliştirilmesini, teknoloji yoğun üretim, girişimcilik ve bu alanlara yönelik yatırımlar ile Ar-Ge'ye ve yeniliğe yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye girişinin hızlandırılmasını, Ar-Ge personeli ve nitelikli işgücü istihdamının artırılmasını desteklemek ve teşvik etmek amaçlanmıştır (Arbak, 2007).

Bu destek ile sadece Araştırma Geliştirme projeleri kapsamında izlenip değerlendirilebilen giderlerin belirli bir oranının karşılanması veya bu projelere sermaye desteği sağlanması amaçlanmaktadır. Bu karar kapsamındaki destekten faydalanacak Ar-Ge faaliyet aşamaları aşağıdadır; (Ergün,1998).

- Kavram geliştirme,
- Teknolojik/teknik ve ekonomik yapılabirlik etüdü,
- Geliştirilen kavramda tasarıma geçiş sürecinde yer alan laboratuvar çalışmaları vb. çalışmalar,
- Tasarım ve çizim çalışmaları,
- Prototip üretimi,
- Pilot tesisin kurulması,
- Deneme üretimi,
- Patent ve lisans çalışmaları,
- Satış sonrası sorun giderme hizmetleri.

Tablo 6'da Türkiye'de imalat sanayii içerisinde ağaç ve ağaç ürünleri alanında yapılan AR-GE yeniliklerinin yüzdesel dağılımı verilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi 2002-2004 yılları arasında sanayide %34,8'lik yenilik yapılmış iken bu oran 2008-2010 yılında %36,9'a çıkmıştır. Ancak imalat sanayisinin alt kolları içerisinde yer alan ağaç ve ağaç ürünlerine bakıldığında sadece 2002-2004 yıllarında teknolojik yeniliğin yapıldığı sonraki yıllarda ise yapılmadığı görülmektedir.

Tablo 6: Faaliyet kolları ve büyüklük grubuna göre İmalat Sanayiinde teknolojik yenilikler (%) (TÜİK, 2015)

Ekonomik faaliyet	2002-2004	2004-2006	2006-2008	2008-2010	2010-2012
İmalat Sanayi (EFIS 15-37)	34.8	35.7	34.7	36.9	29.8
Ağaç ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç)	42.6	-	-	-	-
Kağıt hamuru, kağıt ve kağıt ürünleri imalatı	53.0	-	-	-	-
Mobilya imalatı; başka yerde sınıflandırılmamış diğer imalatlar	46.7	-	-	-	-

2.4 İhracata Yönelik Devlet Yardımları

Yurt Dışında Gerçekleştirilen Fuar Katılımlarının Desteklenmesi: Bu programın amacı yurt dışında düzenlenen ticari nitelikli fuarlara katılım sağlamak yoluyla ihracatın artırılması için fuar organizasyonlarının sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesini teminen, belirlenecek organizatörlerin görev ve sorumluluklarının tespit edilmesi ve faaliyetlerinin değerlendirilmesidir (URL-6, 2016).

Ekonomi Bakanlığı tarafından desteklenen fuar etkinliklerine katılmak isteyen organizatörlerin Başvuru Formu, Tahmini Maliyet Tablosu ve Yer Tahsis Belgesi gibi bazı belgeleri eksiksiz bir şekilde hazırlayarak müracaat etmesi gerekmektedir.

Bakanlıkça belirlenecek kriterler çerçevesinde azami %75'e kadar olmak üzere, her bir yurt içi fuar için yurt dışında gerçekleştirilen tanıtım faaliyetlerinde 150.000 ABD Dolarına kadar, yurt içinde gerçekleştirilen tanıtım faaliyetlerinde 50.000 ABD Dolarına kadar destekten yararlandırılır (URL-6, 2016).

Yurt Dışı Birim, Marka ve Tanıtım Faaliyetlerinin Desteklenmesi: Bu yardım çerçevesinde Türkiye'de ticari ve sınai faaliyette bulunan şirketlerin pazar paylarının artırılması ile ürünlerin geniş çaplı ve uzun süreli tanıtımının yapılmasını sağlamak amacıyla yurt dışında da mal ticaretine dayalı faaliyette bulunacak şirket kurmaları, depo, mağaza açmaları ve işletmelerinden doğacak giderlerin uluslararası kurallara göre belirli bir miktarı devlet tarafından karşılanmaktadır (Seymen, 2011).

Çevre Maliyetlerinin Desteklenmesi: Ülke içindeki üretimin, uluslararası piyasalarda uygulanan çevre, kalite ve insan sağlığına yönelik teknik mevzuata uygun olarak gerçekleştirilmesi amacıyla uygulanmaktadır (Günay, 2008).

Yardım'dan KOBİ'ler yararlandırılmaktadır. Yararlandırılan harcamalar, kalite ve çevre koruma belgelerinin elde edilmesi için yapılan harcamalardır. Yardım'dan yararlanabilmek için harcamaların belgelendirilmiş olması ve Türk Standartları Enstitüsü veya akredite edilmiş kuruluşlardan alınması gerekmektedir. Bu harcamaların azami %50'si yardım olarak talep sahibi firmaya verilir. İlgili kalite ve çevre belgeleri şunlardır: (Cevahir, 2007)

- ISO 9000 Serisi
- ISO 14000
- CE İşareti
- Uluslararası Nitelikteki Diğer Kalite ve Çevre Belgeleri

Türk Ürünlerinin Yurtdışında Markalaşması, Türk Malı İmajının Yerleştirilmesi ve Turquality'nin Desteklenmesi: Uluslararası markalaşma

potansiyeli olan firmaların, üretimlerinden pazarlamalarına, satışlarından satış sonrası hizmetlerine kadar bütün süreçleri kapsayacak şekilde yönetsel bilgi birikimi, kurumsallaşma ve gelişimlerini sağlayarak uluslararası pazarlarda kendi markalarıyla küresel bir oyuncu olabilmeleri ve söz konusu markalar aracılığıyla olumlu Türk malı imajının oluşturulması ve yerleştirilmesi amacıyla oluşturulmuş bir marka destek programıdır (URL-6, 2016).

Tasarım Desteği: Markalaşmanın önemli bir unsuru olan tasarımın doğrudan desteklenebilmesini teminen; tasarımcı şirketleri, tasarım ofisleri ile Birlikler, tasarım dernekleri-birliklerinin gerçekleştireceği tanıtım, reklam, pazarlama, istihdam, danışmanlık harcamaları ile yurt dışında açacakları birimlere ilişkin giderler desteklenmektedir (URL-7, 2015)

Pazar Araştırması ve Pazara Giriş Desteği: Bu destek KOBİ'lerin, yeni ihraç pazarları yaratmaları ve geleneksel pazarlarındaki paylarını artırmalarını sağlamayı amaçlayan bir devlet desteğidir. Bu destekten, KOBİ'ler yanında SDTŞ'leri (Sektörel Dış Ticaret Şirketleri) ve sanayi sektöründeki üretici dernekleri yararlanabilmektedir. Pazar araştırma faaliyetleri, şirketlerin kendi bünyesinde yürütülebileceği gibi, pazar araştırma hizmeti veren kuruluşlarca bu şirket nam ve hesabına, üretici derneklerce ve İGEME tarafından da hazırlanıp yürütülebilmektedir (URL-8, 2011).

Uluslararası Rekabetçiliğin Geliştirilmesinin Desteklenmesi: Bu destek ile Türkiye'de sınaî ve/veya ticari faaliyette bulunan veya yazılım sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin uluslararası pazarlarda rekabet gücünü arttırmaya yönelik eğitim ve danışmanlık giderleri ile İşbirliği Kuruluşlarının Bakanlıkça uygun görülen proje bazlı giderlerini Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonundan (DFİF) karşılamaktır (URL-9, 2015).

3. Sonuç ve Öneriler

Birçok sektörde olduğu gibi orman ürünleri endüstrisinde de istihdam ve rekabet gücünü artırmak, pazarları geliştirmek, dünya ihracatındaki payı artırmak, bölgesel eşitsizlikleri azaltmak ve bölgesel kalkınmayı geliştirmek gibi çeşitli nedenlerle eskiden beri teşvikler uygulanmaktadır. Ülkeler hem yerli hem de yabancı yatırımcılara gümrük vergisi istisnası, yatırım indirimi, makine ve teçhizat alımında katma değer vergisi desteği, vergi, resim ve harç istisnası, fonlardan kredi tahsisi gibi çeşitli uygulamalarla destekler vererek bazı bölgeleri yatırım yapmak için cezbedici hale getirmektedirler. Türkiye'deki teşvik mevzuatı 2012 yılında alınan yeni bir kararla yeniden düzenlenmiştir. Buna göre teşvik sistemi bölgesel teşvik sistemi, genel teşvik sistemi, büyük ölçekli yatırımların teşviki ve stratejik yatırımların teşviki şeklinde dört bileşenden oluşmuştur.

Yeni teşvik sistemi incelendiğinde Türkiye bölgesel teşvik sistemi ile 6 farklı bölgeye ayrılmış ve her bölgeye özel teşvikler belirlenmiştir. Bölgesel teşvik sistemini ile orman ürünleri sektörü ile ilgili teşviklerden yararlanabilecek sektörler Ağaç ve Mantar Ürünleri İmalatı, Kağıt ve Kağıt Ürünleri İmalatı ve Mobilya İmalatı olmak üzere üç alana ayrılmıştır.

Bu üç alana yapılacak olan asgari yatırım tutarları incelendiğinde ağaç ve mantar ürünleri imalatı için I. Bölgede 4 milyon TL, II. Bölgede 3 milyon TL, III. Bölgede 2 milyon TL, IV ve V. Bölgelerde 1 milyon TL ve VI. bölgede ise 500 bin TL olarak, Kâğıt ve kağıt ürünleri imalatı için ise ilk beş bölge için 10 milyon TL, VI. Bölge için ise 500 bin TL olarak asgari yatırım tutarı belirlenmiştir. Aynı şekilde mobilya imalatı için ise I. Bölgede 4 milyon TL olan asgari yatırım tutarı, II. ve III. bölgede 2 milyon TL, IV. ve V. bölgelerde 1 milyon TL ve VI bölgede ise 500 bin TL olarak belirlenmiştir. Bu bölgelerde yatırım yapacak olan yatırımcılar KDV istisnası, gümrük vergisi muafiyeti, vergi indirimi, sigorta prim ve faiz desteği, yatırım yeri tahsisi, gelir vergisi stopajı, sigorta primi gibi desteklerden faydalanabileceklerdir.

KOBİ'lere yönelik yardımlara bakıldığında ise devletin ağaç ve orman ürünleriyle ilgili küçük ve orta ölçekli işletmelerde makine ve teçhizat harcamaları ile hammadde ve işletme malzemesi alımlarının desteklediği görülmektedir. Ayrıca KOSGEB'in 2015 yılında yeniden düzenleyip güncellediği desteklerin tamamından mobilya imalatı, ağaç ve ağaç ürünleri imalatı (yongalevha, liflevha, kereste, kaplama vb.) ile kağıt hamuru, kağıt ve kağıt ürünleri imalatı yapan orman endüstri işletmeleri faydalanabilmektedirler.

Ağaç mamulleri ve orman ürünleri sektörlerinde faaliyet gösteren işletmeler AR-GE ve ihracata yönelik yardımlardan da yararlanabilmektedirler. Ancak TÜİK'ten elde edilen AR-GE yeniliklerine bakıldığında da 2004 yılından itibaren ağaç ve orman ürünleri endüstrisiyle ilgili herhangi bir yeniliğin olmadığı görülmektedir. Mevcut AR-GE destekleri incelendiğinde, sağlanan destekler (proje sayısı ve değeri) yıllara göre artarken, ağaç ve orman ürünleri sektöründe herhangi bir yenilik olmaması düşündürücü bir durumdur.

Yeni teşvik sistemi ile yatırımcılar bazı bölgelerde önemli miktarlarda teşvik avantajları sağlayabilmektedirler. Özellikle 6. Bölgede yer alan doğu ve güney doğu illeri bunların başında gelmektedir. İşletmeler bu bölgelere yatırım yaparak yatırdığı paranın kat kat fazlasını alabileceklerdir. Teşvik paketinin yayınlanmasından sonra bu bölgelere artan talep bunun bir göstergesidir. Ancak hangi kriterler konulursa konulsun, mutlaka bazı iller açısından haksızlıklar ortaya çıkabilecektir. Bu nedenle sürekli güncellenebilecek olan yeni teşvik paketinde her bölgede desteklenecek sektör sayısının sınırlı tutularak paketin, bölgesel farklılıklara ve sektörel kümelenmeye daha duyarlı hale getirilmesi sağlanmalıdır.

Bunun yanı sıra yeni teşvik paketindeki asgari yatırım tutarlarının az gelişmiş bölgeler için çok yüksek miktarlar olduğu söylenebilir. Bu da beraberinde KOBİ'lerin bu teşviklerden faydalanmasını zorlaştıracak ve daha çok büyük ölçekli firmaların desteklerden yararlanmasını sağlayacaktır. Böylece KOBİ'ler büyük firmalara karşı rekabette güçlüklerle karşı karşıya kalacaktır. Bunun için asgari yatırım tutarlarının düşürülerek KOBİ konumundaki işletmelerin de bu teşviklerden yararlanmasına olanak sağlanmalıdır.

Sonuç olarak; orman ürünleri endüstrisi genel olarak büyümekte ve gelişmektedir. Ancak bu büyüme ve gelişmenin devam etmesi için bu sektörün her alanda desteklenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda Türkiye'nin 2012 yılında uygulamaya koyduğu, oldukça geniş kapsamlı yeni yatırım teşvik sistemi önemli bir adımdır. Bu teşvik sistemiyle orman ürünleri sektörü her alanda teşviklerden yararlanabilecek ve gelişmesini sürdürebilecektir. Fakat bunun için teşvik programlarının güncel gelişmeleri takip etmesi ve kendini yenileyen esnek bir yapı içinde bulunması da şarttır. Teşvik programları hakkında bilgilendirme faaliyetleri artırılmalı, yerel birimlerden destek alınmalı ve internet ortamında tüm gelişmeler güncellenerek konuyla ilgili olanlar bilgilendirilmelidir.

KAYNAKÇA

AKDEVE, E. ve Karagöl, T.E. (2013), Geçmişten Günümüze Türkiye'de Teşvikler ve Ülke Uygulamaları, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 37,s. 329-350

ARBAK, T. (2007), Araştırma ve Geliştirme Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun Tasarısı. Yaklaşım Dergisi, Yaklaşım Yayıncılık, Ankara, Sayı: 53.

ARAS, G. ve Müslümov, A. (2002), Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisinde KOBİ'lerin Yeri: Finansman, Ekonomik Sorunları ve Çözüm Önerileri. 21.Yüzyılda KOBİ'ler Sempozyumu, Gazi Magosa, KKTC, 31s.

AYDOĞUŞ, İ. (2000), Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Bütünleşmesi Sürecinde Devlet Yardımları. Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayın No: 28, s.3.

BİLGİÇ, M. (2002), Kobilere Yönelik Finansal Destekler ve Yardımlar. Finansman Destek Süreçleri Grubu, KOSGEB, 15s.

BOZOĞLU, M.Ö. ve Güneş, A. (2014), Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Ekonomi Bakanlığı, Yatırım Teşvik Sistemi, http://www.ito.org.tr/2014/sunum/Yatirim_Tesvikleri.pdf, İstanbul, 39 s.

CEVAHİR, H. (2007), Türkiye'de İhracat Teşviklerinin Etkinliği. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 163 s.

ÇOLAKOĞLU, M.H. (2002), KOBİ Rehberi. TOBB Genel Yayın No:359-PM:2, Ankara, 414 s.

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), (2004), Devlet Yardımlarını Değerlendirme Özel İhtisas Komisyonu Raporu. İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 343 s.

ERGÜN, O. (1998), Sanayimizde Ar-Ge Teşvikleri. Yaklaşım Dergisi, Ankara, Sayı: 68, s.78-81.

GÜNAY, K. (2008), Türkiye'de İhracata Yönelik Vergi Teşvikleri ve Analizi. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 86 s.

İSO (İstanbul Sanayi Odası), (2003), Devlet Destekleri. İstanbul Sanayi Odası Yayınları, Yayın No:2003-14, İstanbul.

KARLUK, S. R. (1996), Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar. Türkbank Yayınları, İstanbul s.140.

LEBLEBİCİ, F. (2002), Devlet Yardımları Uygulamasının Maliyeti ve Ekonomik Göstergelerle Mukayesesi. İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Sanayi Dairesi Başkanlığı, Ankara, 32s.

PİKER, M. (2011), Devlet Yardımları ve Pazar Bozulması Kavramı, Rekabet Forumu, 26:15-16. http://rekabetderneği.org/rk_bulten/sayi26.doc (21.10.2011).

SEYMEN, D. (2011), İhracatta Devlet Yardımları, <http://www.deu.edu.tr/userweb/dilek.seymen/dosyalar/ihracatta%20Devlet.pdf>.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), (2011), Türkiye İstatistik Kurumu Kayıtları. *Ankara.*

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), (2015), Türkiye İstatistik Kurumu Kayıtları. *Ankara.*

URL-1 (2012), Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120619-1.htm> (26.09.2012).

URL-2 (2016), İllere Göre Türkiye Yatırım Teşvik Haritası, <http://dengemusavirlik.com/illere-gore-turkiye-yatirim-tesvik-haritasi> (20.04.2016).

URL-3 (2015), İstanbul Sanayi Odası, Yeni Teşvik Sistemi Bilgi Notu, <http://www.iso.org.tr/tr/documents/sanayi/tesvikler/yenitesvikpaketi.pdf?redirected=1> (22.09.2015).

URL-4 (2015), Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, Destekler <http://kosgeb.gov.tr/Pages/UI/Destekler.aspx?ref=7> (15.11.2015).

URL-5 (2015), KOSGEB desteklenen sektörler nelerdir? <http://www.dtajans.com/content/kosgeb-desteklenen-sektorler-nelerdir> (22.04.2015).

URL-6 (2016), Yurt Dışında Fuar Düzenlenmesine ve Değerlendirilmesine İlişkin Tebliğ. <http://www.ekonomi.gov.tr/> (15.01.2016).

URL-7 (2011), Tasarım Desteği, <http://www.dtajans.com/ekonomi-bakanligi/tasarim-destegi>, (18.03.2015).

URL-8 (2011), <http://www.okayithalat.com.tr/ihracatin-farkli-asamalarinda-saglanan-devlet-yardimlari/>, İhracatın Farklı Aşamalarında Sağlanan Devlet Yardımları, (15.12.2011).

URL-9 (2015), Uluslararası Rekabetçiliğin Geliştirilmesinin Desteklenmesi Hakkında Tebliğ, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/09/20130914-9.htm>, (18.03.2015).

YARALI, M. (2004), Uluslararası Anlaşmalardaki Kısıtlamalar Dikkate Alınarak Ülkemizde Telekomünikasyon Alanında Üretimin, AR-GE Faaliyetlerinin ve İhracatın Artırılmasında Teşvik Yöntemlerinin Analizi, Telekomünikasyon Kurumu, Ankara, s.4.

